

L. NAGY ZSUZSA: A BUDAPESTI LIBERÁLIS ELLENZÉK. 1919—1944

[Értekezések a történeti tudományok köréből. 59. Budapest 1972, 177 l.]

Várakozással és örömmel vettük kézhez legújabbkori történelmünk szorgos kutatójának újabb munkáját. Hiszen olyan téma első átfogó feldolgozását nyújtja, amely nem jelentéktelen „fehér foltja” volt eddigi történetírásunknak. Az értekezés — címéből is kitetszően — a budapesti liberális ellenzék Horthy-korszakbeli történetét tárgyalja, de ez — hazai specifikus viszonyainkból fakadóan — lényegében a magyarországi liberális ellenzék történetének megragadását jelenti.

Az ellenforradalom győzedelmeskedését követő első esztendőben a rendszer korifeusai ádáz gyűlölettel szórták szitkaikat a „bűnös” Budapestre, amelynek okait a szerző okosan és frappánsan foglalja össze. A bethleni konszolidáció a fővárosban az országosnál később, de a liberálisok számára országos helyzetüknél erőteljesebb pozíciókat hozóan következett be. A változást talán legplasztikusabban Ripka Ferenc főpolgármesternek az 1925-ben megválasztott közgyűlés alakuló ülésén mondott szavai fejezik ki, mely szerint „a magyar nemzet szellemi és anyagi fegyvertárának legértékesebb darabja Budapest”. (72.)

A liberális ellenzék a húszas években érte el — a jelzett időszakban — a legjelentősebb „közégi”, azaz fővárosi befolyását, legnagyobb sikereit. A kormányzat fővárosi vezetéssel szemben követett politikájának egyik fő törekvése az autonómia megnyirbálása, mind szűkebb határok közé szorítása volt. E törekvés a harmincas években mindinkább valósággá vált, és ez egyúttal a liberálisok lehetőségeit is egyre szűkebb határok közé szorította. Ha jellemzésül csupán azt említjük meg, hogy a közgyűlésnek 1920-ban 240 választott és 22 delegált tagja volt, az 1935-ös (a korszakban utolsó) választáson pedig csupán 108 mandátum sorsáról dönthettek a szavazók, viszont 50 delegált egészítette ki a törvényhatósági bizottságot, akkor már e néhány adat önmagában is érzékletesen szemlélteti a változást. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a liberális képviselők száma 73-ról 18-ra csökkent (1920-as, ill. 1935-ös adat), ráadásul az 1939: IV. tc., az ún. második zsidótörvény végrehajtása nyomán 24, zömében liberális városatyát fosztottak meg mandátumától, akkor kellően megalapozottá válik a szerző megállapítása: a liberálisoknak a politikai életben való szerepléséről „1939-től kezdve szinte már egyáltalán nem lehet beszélni”. (155.)

Kik voltak a liberálisok, hol letek elsősorban társadalmi bázisra? Vázsonyi Vilmos Nemzeti Demokrata Pártja volt az a párt, amely mögé a főváros liberális polgárságának, kispolgárságának zöme tömörült. A másik jelentősebb képződmény a nevét többször változtató Rassay-párt volt. A köznyelv Vázsonyiékat demokratáknak, Rassayékat pedig általában liberálisoknak nevezte. L. Nagy Zsuzsa a két párt programját, politikai célkitűzéseit, tevékenységét, a mögöttük levő tömeges társadalmi összetételét bemutatva jelzi, hogy e megkülönböztetés nem fejez ki valóságos különbséget. Természetesen a két párt között számos eltérés volt, ezeket a szerző gondos alapossgal mérlegeli, de — mint írja — ezen diszkrepanciák a liberalizmus eszmekörén és e gondolatrendszer meghatározta politikán, politikai eszköztáron belül mozgottak. A szerző e két párt mellett a kisebb liberális csoportosulások történetét sem téveszti szem elől.

A munka érdemét témaválasztása, a bőséges forrásbázis széles körű feltárása, annak körültekintő és alapos feldolgozása, tárgykörének a fővárosi politikai élet egészébe, valamint az országos társadalmi-politikai helyzetbe való szükséges beágyazása, elfogultságoktól mentes higgadt előadásmódja adja meg. Ismét hangsúlyozni kell a vállalkozás úttörő jellegét, hiszen a szerző (korábbi előmunkálatain és egy közel két évtizede megjelent munkán kívül) szakirodalmi feldolgozásokra nem támaszkodhatott. Ez pedig összességében azt eredményezi, hogy a más témakörök feldolgozása során érintőlegesen tárgyalt liberálisokról összeálló képnél pozitívabb értékelés bontakozik ki előttünk e könyv lapjain. Több ízben hangsúlyoztatik, hogy a liberális pártok, kiváltképp a Nemzeti Demokrata Párt (ellentétben azzal a felfogással, amelyet a korabeli nemegyszer dühödt antiszemitizmus, a hazai liberálisok származási összetételét, felkezesi hovatarozását messze elrajzolva, szított) a mögöttük levők speciális érdekeinek védelmezésén túl széles társadalmi rétegek elégedetlenségének adtak hangot, váltak érdekeik védelmezőivé; és így egészében véve 1944 végéig progresszív programot képviseltek. (176.) Ugyanakkor — és ez a könyv egyik szellemi eredménye — miközben egy árnyaltságában újszerű képet hoz be történetírásunkba, történeti gondolkodásunkba a liberálisokról, mindezt úgy teszi, hogy nem fér hozzá kétség: a liberális ellenzék szerves részévé vált az ellenforradalmi rendszernek, ellenzékiége csak addig a határig terjedt, ameddig az a rendszer létét nem veszélyeztette. Sőt meglétére, elsősorban külpolitikai megfontoltságokból, a húszas években a konszolidáció folyamatában, majd kiváltképp a Kállay-kormány „hintapolitikája” idején magának a kormánynak is szükségé volt. A liberális sajtóról írott fejezetek — amelyek a könyv legszínesebb, legélvezetesebb lapjai közé tartoznak — konkrét adatokat hoznak fel ennek bizonyosságául.

Az értekezés egy másik erénye az, hogy L. Nagy Zsuzsa nem elégszik meg az egyes állásfoglalások, rendelkezések, törvények ismertetésével, értékelésével, de — jól tudván, hogy gyakorta milyen számottevő a különbség

az azokban testet öltött elhatározás és a megvalósulás között — nyomon is követi, hogy miképpen mennek át azok a gyakorlatba. Így például foglalkozik a botbüntetés bevezetését elrendelő törvénnyel, de hozzát teszi, hogy „Ilyen büntetés kiszabására és végrehajtására azonban nem került sor”. (23.) Részletesen foglalkozik az 1939: IV. tc. fővárosi végrehajtásával, és ez ugyancsak számos vonatkozásban gazdagítja eddigi ismereteinket.

Az elfogultságoktól mentes előadásmód jó példajaként említhetjük azt, ahogyan Szendy Károly 10 éves (1934—1944) polgármestersége bemutatást nyer. Szendy mérsékelt liberális politikát folytatott, amely éppen a legnehezebb esztendőkből kedvezően érezte hatását. A szerző több eset példáján keresztül villantja fel e politikának a Horthy-korszakbeli városháza urai magatartásától elütő jellegét. Az egyéni tevékenységet azonban nem önmagában, hanem társadalmi meghatározottságában vizsgálja — és így általánosítható érvényét keresi. Válasza erre kettős, szerintünk a lényegét plasztikusan tükröző. Egyrészt óv a túlzott következtetésektől, rámutat Szendy tevékenysége elszigetelt voltára, de mégis meglátja e jelenség általános érvényét. Nevezetesen abban, hogy „a viszonyok nem tették lehetetlenné az ilyen fel fogás kifejezésre juttatását”. (139.)

Ami hiányérzetet kelt az olvasóban: az az, hogy eszmetörténetileg igen szerény, amit a könyv nyújt. Még ha figyelembe vesszük is, hogy L. Nagy Zsuzsa két korábbi tanulmányában számba vette az 1918—1919-es forradalmaknak a liberális ellenzékre gyakorolt hatását, illetve bemutatta ezeknek a liberálisoknak a fasizmusról alkotott felfogását, ami nyilvánvalóan e kérdéskör két legfontosabb meghatározó komponensét jelenti. Azért szívesen olvastunk volna arról részletesebben, hogy a XX. században, a monopolkapitalizmus korában, az ellenforradalmi Magyarországon mit is jelentett a liberális gondolkodás, mennyiben tekinthető a XIX. századi klasszikus gondolatrendszer továbbélésének. Egyáltalán lehet-e itt egységes világnézetről beszélni; képviselőinek világnézeti-filozófiai műveltsége milyen forrásvidékekről táplálkozott?

Némi kétkedéssel olvastuk azt a megállapítást, hogy a „nemzeti” jelzőnek a Vázsonyi-párt nevébe a forradalmak utáni bekerülése „elsősorban az új viszonyokhoz való alkalmazkodást jelezte, s nem azt, hogy a párt magáévá tette az ellenforradalom ’nemzeti’ programját”. (25.) Úgy véljük: a kérdés ennél valamivel bonyolultabb. Egyrészt maga a liberalizmus is mint a nemzeti mozgalmak velejárója jelentkezett, attól századunkban sem szakadt végképpen el. Másrészt a liberális tömegek jelentős részének asszimilációs törekvése sem jelentette e „nemzeti” program mindenfajta összetevőjével szembeni tartózkodást. Azonban az NDP-nek az ellenforradalmi rendszerbe való beépülése tényét sem tekinthetjük úgy, mintha az ebben a tekintetben csupán a formális alkalmazkodást hozta volna meg. Világos, hogy teljes azonosulással korántsem lehet beszélni, de a teljes szembeállításon talán finomítani kellene.

Indokolt lett volna a Nemzeti Demokrata Párt és a Rassay-párt mögött felsorakozó tömegek finomabb elhatárolása, mint ezt L. Nagy Zsuzsa végzi: „Budapesten főként ügyvédek, orvosok, szabadfoglalkozásúak, értelmiségiek, újságírók, de kiskereskedők kisiparosok is, túlnyomórészt kispolgári kategóriák állnak mögötte (ti. a Rassay-párt mögött — P. P.); közülük azonban azok a csoportok, amelyek a demokratáktól távol maradtak.” (30.) Ebben a felsorolásban ugyanis elmosódnak a két párt karaktere között meglévő tényleges különbségek — annak tükröztetése, hogy ezek a különbségek mennyiben eredeztethetők az eltérő társadalmi bázisból.

Néhol precízebb fogalmazásra, gondosabb kifejezésre lett volna szükség, mert rontja az értekezés egészének szépen megformáltságát.

Befejezésképpen megemlítjük: örömmel konstatáltuk, hogy az értekezés szövegíveit negyedívnyi képmelléklet egészíti ki, amely nemcsak ismeretterjesztő, de (mint itt is látható) tudományos munka esetében is hasznos szemléltető eszköz lehet. Ellenben nem tudtuk felfedezni a képek elhelyezésében a szerkesztői szándékot, és — éppen e munka sugallatára — úgy véljük, hogy talán helyes lett volna Szendy Károlyt ábrázoló fotót is a kötetbe felvenni.

Pritz Pál